

Magyar szövetkezeti reintegráció a felvidéki területeken (1938–1943)¹

Gaučík Štefan

Az első bécsi döntés tünékeny mámorát a felvidéki területeken gyorsan felváltották a társadalmi és gazdasági realitások, a húszévi szétfejlődés, a kisebbségi közösséggé formálódás kulturális-mentális következményei. A régi-új határ menti régiók hagyományosan eltérő gazdasági helyzetben voltak: fejlettségük nyugatról kelet felé haladva csökkent, az új szlovák–magyar határhoz közel eső kistérségek perifériára kerültek. A terület a magyar állam számára a mezőgazdasági és az ipari nyersanyagtermelés szempontjából értékelődött fel. Egyedül a dél-csallóközi térség nem degradálódott és bizonyult fejlődőképesnek.²

A magyar központosító szövetkezetpolitika nem minden esetben vette figyelembe a felvidéki régió gazdaságfejlesztésének szükségleteit, sőt a csehszlovák éra szövetkezetépítő eredményeire negatívan tekintett. Azokat a cseh gyarmatosítás és imperialisztikus szándékok megvalósulásainak vélte. Az alaptalan propagandisztikus szólamok a felvidéki szövetkezetek „színvonaltalanságáról”, az ellenőri rendszer működésképtelenségéről vagy az áruellátás hiányosságairól szóltak. A magyarországi szövetkezeti rendszert minőségileg jobbnak láttatták. A Hangyára állítólag a Felvidéken nehéz úttörő munka várt.³

Ellenben az 1938 őszén megvalósult gyors, de kimerítő pénzügyi helyzetértékelése a Magyar Nemzeti Banknak az egykori dél-szlovákiai régió jó vagy legalábbis szolid gazdasági teljesítőképességére mutatott rá.⁴ A másik oldalon egy külön szellemiségű felvidéki corpus separatum kialakítására, melynek előzménye sem volt, nem is lehetett esély.⁵

1938 ősze egy történelmi lecke volt mind az előző kisebbségi magyar szövetkezeti elitnek, mind a magyarországi szövetkezeti központok vezetőinek.

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A cikk a Múltunk folyóirat 2017/1 számában jelenik meg.

² A régió gazdasági állapotára, a lakosság szociális helyzetére és a betagolódás gazdaságpolitikai összefüggéseire lásd bővebben TILKOVSKÝ Lóránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. [Dél-Szlovákia 1938–1945-ben] Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1972. DEMETER Gábor–RADICS Zsolt: A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai. *Limes* 2007/2. 65–82. GAUCSÍK István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere (1945–1948)*. Kalligram, Pozsony, 2013. 68–80. SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL), Z 791, 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának évi jelentése 1939. Nyomatott a Hangya házinyomdájában, Budapest, 1940. 16.

⁴ MNL OL, Z 14, 35. cs. 36. t. Feljegyzés a MNB bankosztálya részére (1938. november 30.).

⁵ SIMON: i. m. 97–109.

A Hangya expanzió eredményei és akadályai⁶

A Hangya 1938 októberében körlevelet küldött ki a visszacsatolt felvidéki területek fogyasztási szövetkezeteinek, melyben a támogatásáról biztosította őket. Értesítette őket, hogy a szövetkezeteket ellenőrei látogatják meg, akik felméri helyzetüket, és orvosolják átmeneti nehézségeiket, gondjaikat, melyek a határváltozás következtében főleg az áruellátás terén felmerültek.⁷

A felvidéki területek társadalmi és gazdasági integrálása azonban nem volt egyszerű folyamat, még szövetkezeti téren sem. 1938 őszén a katonai közigazgatás felállítása az áruellátásban, nemkülönben a csehszlovák koronáról pengőre való átállás okozott komoly működési zavarokat. A Hangyának a vetélytársak által terjesztett rosszindulatú vádakkal is meg kellett küzdenie. A katonaság lefoglalta az árukat, nehogy azokat a feketekereskedelem csatornáin keresztül Szlovákiába csempésszék, illetve árdrágításra felhasználják. A katonai parancsnokságok mellett ugyan kirendelt Hangya-tisztviselők voltak, azonban kezdetben kevés beleszólási joguk volt az árucikkek elhelyezésével kapcsolatban.⁸

Wünscher Frigyes,⁹ a Hangya legfontosabb stratégája a Teleki Pálnak küldött levelében vázolta a Hangyának a magyar politikai kurzushoz idomuló terveit. A lakosság fogyasztási szükségleteinek kielégítése végett a fogyasztási szövetkezetek racionális alapítását hangsúlyozta. Tehát, ahol nincs helyi kezdeményezés és tőke, mesterséges úton nem ildomos az alapítást erőltetni. A keresztény kiskereskedelmi hálózat létrehozásában, a zsidó kiskereskedők konkurenciájának leküzdésében látott új feladatot. Wünscher már 1938-ban javasolta a Baross Szövetségnek, hogy egy hitelszervezet létrehozásával ez a kérdés megoldható lenne. Olcsó áruellátással és állami támogatással az árubeszerző szövetkezetek rendszerét fenn tudnák tartani. A Baross Szövetség azonban ezt a tervet nem támogatta, illetve

⁶ A tanulmányban nem foglalkozom az Országos Központi Hitelszövetkezet és egyéb szövetkezeti központok hálózataival.

⁷ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. Magyar szövetkezeti testvérek! Elsőként tíz Hangya-tisztviselő látogatta meg a fogyasztási szövetkezeteket. Nyomtatványokat, árjegyzékeket, plakátokat vittek magukkal. A galántai Hanza körzetét nyolc tisztviselő mérte fel. A Hangya-központ 1 millió pengő hitelkeretet tervezett létrehozni a támogatásokra. MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. Jelentés (1938. október 10.).

⁸ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Wünscher Frigyes datálatlan levele Teleki Pálnak.

⁹ Wünscher Frigyes (1892–1946) német eredetű, cseh rokonsággal rendelkező családból származott. A budapesti állam- és jogtudományi karát, és a berlini kereskedelmi főiskolát látogatta. A bécsi Kabel und Druchtindustrie cégnél dolgozott tisztviselőként. Részt vett az első világháborúban, a hadtápnál szolgált. A Tanácsköztársaság alatt Szegedre menekült, és az ottani vezérkari főnökségen dolgozott. Ismeretségbe került Horthy Miklóssal, Gömbös Gyulával, Kozma Miklóssal. Rövid időre a Hangyához tért vissza, ahol cégvezetői pozíciót ért el, majd a Magyar Távirati Irodához ment. Ott 1921-től 1934-ig dolgozott. Visszatért a Hangyához, melynek vezérigazgatója lett 1945-ig. A vállalatot állami segítséggel talpra állította. A nyilasok először leváltották, majd mégis tovább működhetett. 1945 tavaszán letartóztatták és népbíróági eljárás indult ellene. Börtönben halt meg. Részletes profiljára SIMON István: Egy keresztény-nemzeti „csúcsmenedzser”, Wünscher Frigyes. *Múltunk*, 2006/2. 31–53.

elzárkózott az együttműködéstől. Wünscher ezért is fordult Telekihez, hogy kormányzati támogatással – ha lehetséges – keressék a megoldást.¹⁰

Annak ellenére, hogy a Hangyának ez a terjeszkedési terve 1938–1939 fordulóján dugába dőlt, az Imrédy-féle kabinettel aláírt megállapodás szerint a Felvidék közellátásának megszervezésében már 1938 októberének végétől széles körű jogosítványokkal rendelkezett (a cukor-, liszt- és élelmiszerellátás, szén- és faszállítmányok biztosítása).¹¹

A határváltozás és a csehszlovák rekvirálások következtében egyébként is kezelni kellett a problémákat. A Hangya bízott benne, hogy a felvidéki szövetkezeti szféra átépítéséhez a magyarországi kamarák támogatását is elnyeri.¹²

Wünscher Frigyes a Hangya felvidéki centralizációs stratégiájáról, mely majd rövid időn belül a HSZÁ-val került konfliktusba, így vallott Somssich Gyulának,¹³ a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete elnökének: „A Hangyának természetszerűleg létérdeke, hogy a megszállt területen működő régi Hangya szövetkezeteket (cca 350-et), amelyek a megszállás alatt Hanza néven működtek és velünk állandó összeköttetést tartottak, átvegyük. Ezenfelül ugyanúgy kívánjuk az értékesítési hálózatot kiépíteni, mint ahogy az Csonkamagyarországon megvan. A megszállt területen működő Hanza szövetkezetek átvételével természetesen a lakosságnak élelmiszerrel és a szövetkezeti boltban általában található árukkal való ellátása ugyanúgy célunk, mint Csonkamagyarországon.”¹⁴

Wünscher egy új gazdasági egyben nemzeti honfoglalás téziseit körvonalazta, persze nem hallgatta el a Hangya ambícióit. A fogyasztási szövetkezetek tekintetében egységes irányítású magyarországi szövetkezeti rendszerben gondolkodott. Ebben a modellben konkurens intézményként, a Hanzának nem jutott hely, bár 1938 utolsó hónapjaiban a két szövetkezeti központ szorosan együttműködött.

A Hanza november 20-tól vette át az Ipolyságtól nyugatra fekvő területek áruellátását és komoly áruszállítmányokat kapott a Hangyától. A helyi szinten felmerülő ellátási problémák megoldásában a Hangya segített. Például az Ipolysági Fogyasztási Szövetkezet áruellátását megegyezésük szerint a Hangya végezte.¹⁵

¹⁰ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Wünscher Frigyes datálatlan levele Teleki Pálnak.

¹¹ SIMON 2014: i. m. 47.

¹² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Gesztelyi Nagy László levelének másolata az Országos Mezőgazdasági Kamara elnökségének (1938. október 19., 7219/1938).

¹³ Somssich Gyula (1876–1953) nagybirtokos, politikus, felsőházi tag. Bankári és kereskedelmi tanulmányokat is folytatott, és hamburgi, illetve new yorki bankházaknál dolgozott. A Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének vezérigazgatója 1930-tól. Számos gazdasági érdekvédelmi szervezet vezetőségi tagja.

¹⁴ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele gróf Somssich Gyulának (1938. október 7.).

¹⁵ MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. Tekintetes Igazgatóság megszólítású jelentés (1938. december 16.), Vezérigazgató Úr Öméltóságának címzésű levél (1938. október 15.).

Az egykori szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezetek, melyek nagyobbik hányada a Hanza Szövetkezeti Áruközpont¹⁶ égisze alatt szerveződött, Budapestről szimplán Hangya szövetkezeteknek voltak tekintendők. Egyébként Wünscher jól ismerte a Hanza kondícióit. 1935 májusában dél-szlovákiai körúton vett részt. Az üzleti összeköttetés létrehozására tett kísérletek ekkortól valószínűsíthetők.¹⁷

A nemzeti identitást erősítő lépésekre is sor került a Felvidéken. Ezek közé tartozott például az emlékszövetkezetek alakítása, az asszonycsoportok létrehozása a szövetkezetek mellett és a Magyar a Magyarért Mozgalom támogatása szövetkezeti téren.¹⁸

A Hangya felmérte a felvidéki szövetkezeti hálózat szervezeti, vagyoni és személyzeti állapotát. Egyrészt fel kívánt készülni a várható tárgyalásokra a szlovák szövetkezeti központokkal, másrészt megpróbáltal kiterjeszteni gazdasági befolyását erre a régióra a szövetkezeti szféra egységesítésének folyamatában.

A Felvidéken 1938-ban két nagyobb szövetkezeti struktúrát találhatunk. A HSZÁ 211 szövetkezetét¹⁹ és a NUPOD²⁰ tagszövetkezeteit. Az utóbbi szövetkezeti központ – magyar területre jutott – kassai kirendeltségében 159 szövetkezet volt,²¹ a zólyomiban 11,²² a tornaljaiban 60,²³ a nagyszombatiban 7.²⁴ Ezeket a Hangya integrálta.²⁵

A Hangya 1939–1940-ben rendezte a vagyoni kérdéseket a szlovák szövetkezeti központokkal. A Központi Szövetkezet²⁶ és a NUPOD összes tartozása 349 495,38 Kč volt. A Hangyával szembeni követelések, melyek üzletrészekre, óvadékokra és árukra vonatkoztak, 161 440,37 Kč-re rúgtak.²⁷

¹⁶ A Hanza 1939-ben változtatta meg nevét Hanza Központi Szövetkezetre. A szövegben végig a Hanza Szövetkezeti Központ rövidítését (HSZÁ) vagy csak a Hanza megnevezést használok.

¹⁷ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levelei Kuthy Gézának (1935. december 7., 1936. november 12.).

¹⁸ MNL OL, Z 791, 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának közgyűlési jelentése az 1938. évi zárszámadásokról. Nyomatott a Hangya házinyomdájában, Budapest, 1939. 21. A Magyar a Magyarért Mozgalom a visszacsatolt területek szociálpolitikai betagozódását segítette. Formailag Imrédy Béla felesége vezette, de a szervezőmunkát Kovrig Béla végezte. A mozgalom számos magyarországi társadalmi, gazdasági és kulturális szervezettel állt kapcsolatban. A rászorulókat, szegényeket kölcsönökkel, adományokkal, gyűjtésekkel, karitatív akciókkal segítette. A mozgalom szociálpolitikai, egészségügyi és oktatási feladatokat is felvállalt. Részletesebben HÁMORI Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. *Századok*, 2001/3. 569–624.

¹⁹ MNL OL, Z 791, 328. cs. 229. t. Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta, Fogyasztási szövetkezetek címtára.

²⁰ Nákupeň ústredňa potravných družstiev [Fogyasztási Szövetkezetek Beszerző Központja].

²¹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod kassai kirendeltségének területén.

²² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod zólyomi kirendeltségének területén.

²³ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod tornaljai kirendeltségének területén.

²⁴ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod nagyszombati kirendeltségének területén.

²⁵ Egy másik kimutatás szerint 1938–1939 fordulóján 120, a Központi Szövetkezethez és 16, az ungvári központhoz tartozó szövetkezet kérte a csatlakozást. MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Javaslat a 4. ponthoz.

²⁶ Ústredné družstvo.

²⁷ MNL OL, Z 803, 16. cs. 29. t. Összesítés.

„Súrlódások”, érdekharc, autonómia: a Hangya viszonya a Hanza Szövetkezeti Áruközponthoz

A magyar szövetkezeti egységet, a felvidékiek és a magyarországiak egymásra találását voltak hivatottak demonstrálni a felvidéki szövetkezeti vezetők kitüntetései, úgyszintén a Hangya vezetőségébe és választmányába való beválasztásuk az 1939. január 23-i – amúgy rendkívüliként jegyzett – díszközgyűlése a Pesti Vigadóban.²⁸ Az ünnepi rendezvényről a Hangya vezetősége több sajtóorgánumot értesített, és az ünnepi beszédek a rádió is közvetítette.²⁹

Kuthy Géza a Hangya igazgatóságába, Letocha József³⁰ – a HSZÁ igazgatósági tagja – a Hangya felügyelőbizottságába került. A felemelt létszámú, 88 tagú választmányba a Hanza 15 felvidéki szövetkezet képviselőjét delegálta. Közülük 10 a HSZÁ vezetőségében is ott volt.³¹ Ez mintha a HSZÁ formális elismerését jelentette volna.

Az 1935-ben alapított Hangya-émlékérem kiosztására is sor került. Kuthy és Nagy ezüst emlékérmet, több Hangya-tisztviselő – köztük Boár Béla, aki régebben a nagyszombati kirendeltség körül bábáskodott – pedig „a visszacsatolt felvidéki szövetkezetek eredményes szervezésében” való részvételért bronz emlékérmet kaptak.³²

Nagy Ferenc azonban „renitens” módon következő nap levélben tájékoztatta Wünschert, hogy ő már előzőleg személyesen jelezte Pósch Dezsőnek³³ és Barabás Gábornak,³⁴ hogy elutasítja a kitüntetést: „[A]mennyiben egyéni meggyőződésemben bántani

²⁸ Az időzítés jelképes volt, hiszen a Hangya 1898. január 23-án alakult meg.

²⁹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Wettstein Andrásnak (1938. december 7.).

³⁰ Lengyelfalusy (Letocha) József (1888–?) plébános, szövetkezeti vezető. 1921-ben Magyardíószegen plébános, majd Galántára kerül, ahol a Katolikus Kör elnöke, a Fiatalokért Gyámoló Egyesület alelnöke és a szövetkezeti mozgalom egyik szervezője. Egy ideig a Hanza Szövetkezeti Újság szerkesztője. 1940-ben Lengyelfalusyra változtatta vezetéknévét.

³¹ MNL OL, Z 791, 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának közgyűlési jelentése az 1938. évi zárszámadásokról. Nyomatott a Hangya háziomdájában, Budapest, 1939. A választmány felvidéki tagjai a következők (a HSZÁ vezetőségének tagjainál a Hanza jelölést használom): Anda Károly (asztalos, elnök, Vágfarkasd – Hanza), Bencsik Sándor (plébános, elnök, Torna), Blaskovits Géza (gazdálkodó, igazgatósági tag, Ajnácskő), Dodek Jenő (plébános, elnök, Bély), Hasák Lajos (tanító, ügyvezető, Felsőszeli – Hanza), Jaross Vilmos (főispán, elnök, Kolta – Hanza), Király József (plébános, elnök, Csicsó – Hanza), Kósa Dezső (földbirtokos, ügyvezető, Csallóköznyék – Hanza), Nagy Ferenc (nyugalmazott igazgató-tanító, elnök, Jókai – Hanza), dr. Schmidt Károly (ügyvéd, felügyelőbizottsági elnök, Ipolyság – Hanza), Szabó Károly (malomtulajdonos, igazgatósági tag, Diószeg – Hanza), Szele Kálmán (tanító, ügyvezető igazgató, Nagypaka – Hanza), Takács József (nyugalmazott vasúti altiszt, elnök, Nagyida), Várady Sándor (igazgatósági tag, elnök, Szilice), Vígh János (református lelkész, elnök, Lak – Hanza). A Hangya választmányába még három kárpátaljai fogyasztási szövetkezet képviselője került be (Csap, Nagydobrony, Nagygyeőc). Lásd még MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Javaslat a 5., 6., 8. ponthoz, Uo. Z 791, 28. cs. 229. t. Delegáltak névsora (1939. január 20.).

³² MNL OL, Z 791, 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának évi jelentése 1939. Nyomatott a Hangya háziomdájában, Budapest, 1940. 21.

³³ Pósch Dezső vezérigazgató-helyettes volt.

³⁴ Barabás Gábor (1895–1960) ügyvezető igazgató volt.

vagy sérteni nem akarnak, szövetkezeti munkásságomat egyénileg és személyileg semmilyen formában ne emeljék, illetve ne tüntessék ki. Ezt annál is inkább hangsúlyoztam, mert kezdettől fogva erős meggyőződése, hogy a szövetkezeti munka csakis az erők és nem az erő összefogásával lehet naggyá. Tehát az, amit a nehéz időben sikeresen felépítettünk, mindannyiunk közös érdeme, de kötelessége is volt.”³⁵

A válasz nem késlekedett. Wünscher a kormánynál elindított akciót Nagy Ferenc „legfelsőbb elismeréseül” annak kívánsága szerint leállította, de a Hangya emlékérmét mégis neki szánták, nem kitüntetésnek, hanem pusztán érdemei elismerésének.³⁶

A nagy csinnadrattával megszervezett díszközgyűlés azonban negatív reakciókat szült: „[A] keresztény gazdasági társadalom köréből igen sokan feleslegesnek, sőt érthetetlennek tartották az ilyen népünnepélyszerű, komolynak kevésbé mondható közgyűlési formát.” A Hanza-tagság szerint a közgyűlés lefolyásából és a sajtótudósításokból úgy tűnt, hogy a HSZÁ beolvadt a Hangyába. A tőke című lap ezért élesen bírálta a Hangya-közgyűlés üzenetét, a Hanza anyagi és szellemi függetlenségét hangsúlyozta. A Hanzát a kisebbségi sorsban megedzett gazdasági szervezetként írta le, mely önerőből és szolidaritásra építve erősödött meg, míg „a Magyarországon dédelgetett Hangya” mindig állami támogatásra szorult.³⁷

A Hanza Szövetkezeti Újság – kommentárok nélkül – szűkszavú híradásban emlékezett meg a Hangya közgyűléséről.³⁸

A Hanza-vezetők (Kuthy, Letocha) beemelése a Hangya igazgatóságába ugyan csupán szimbolikus tettek mutatkozott, azonban egy megállapodás részét képezte. A két fél – számunkra eddig tisztázatlan módon – 1938 végén rendezte a tőkejegyzés kérdését, a HSZÁ tagszövetkezeteivel belépett a Hangyába, az igazgatóságában és felügyelőbizottságában helyet biztosított a Hangya képviselőinek. Kuthy és Letocha cserébe a Hangya fentemlített tisztségeibe került. A megállapodás az üzleti együttműködésre is kiterjedt. A Hanza „versenyképes árak esetén” az árukat a Hangyánál szerzi be, és az értékesítés és ipar terén élvezzi a Hangya támogatását. A két szervezet közös árubevásárló irodát hoz létre, mely azonban még 1939 februárjában sem állt fel.³⁹

³⁵ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Nagy Ferenc levele (1939. január 24.). Nagy döntéséről Kuthy Géza is tudott. Korábban, 1938. december 31-én tájékoztatta erről Wünschert. MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. Kuthy Géza levele (1938. december 31.).

³⁶ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele (1939. január 27.).

³⁷ MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. A tőke (1939. február 15. 9.).

³⁸ MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. Hanza Szövetkezeti Újság (1939. február 1. 2.).

³⁹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Javaslat a 3. ponthoz, Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 6.).

A törést a díszközgyűlés propagandisztikus és végeredményében a Hanzát kész tények elé állító módja jelenthette.

1938 végén pedig még úgy tűnt, hogy kialakulhatnak a Hangya-Hanza együttműködés keretei és rögzülhetnek a játékterek és szabályok.

Wünscher baráti hangvételű levelében, 1938. december 20-án Kuthynak, Hangya igazgatósági taggá való megválasztásával kapcsolatban jelezte a 6 ezer pengő költségátalányát. Kuthy „munkaköre” a Hangya és a HSZÁ közti összeköttetés fenntartására, és elsősorban Wünscherral és Póschsal való kapcsolattartásra terjedt volna ki.⁴⁰

1939 januárjában és februárjában azonban a gazdasági konkurenciaharc és szövetkezetpolitikai okok miatt nyílt ellentétre került sor, mely márciusban tetőpontjára hágott. A Hangya sürgette Kuthyt, hogy megállapodásuk szerint a Hanza közgyűlése az igazgatóságába és felügyelőbizottságába delegálja a képviselőit.⁴¹ Egy Wünscher-cikk, mely az OKH folyóiratában jelent meg, csak olaj volt a tűzre. Nagy Ferenc élesen tiltakozott a Hanza-ellenes retorika miatt. Wünscher tájékoztatta Kuthyt a cikkéről, melyet ő nem érzékelt támadónak vagy sértőnek, de állítólag Nagy Ferenc szerint a Hangya-Hanza viszony tekintetében „alkalmas a kedélyek izgatására.” Wünscher kérte Kuthy véleményét a cikkről, és hogy Nagy panasza jogos-e.⁴² Kuthy véleményéről nem maradt fenn híradás.

A Hanza azonban nemcsak a Hangyával került ellentétbe. A köbölkúti Schwez-féle gabonaraktár ügyében 1939. január 20-án Kuthy és Nagy feszült hangulatú tárgyalást folytatott Darányi Bélával⁴³ a Futura vezérigazgatójával. Megegyezni nem tudtak, mert mindkét fél magának igényelte a raktárt. A Hanza-vezetők azzal érveltek, hogy Bárányos Károly államtitkár⁴⁴ előtte egy héttel nekik ígérte a raktárt, és a Futurát kötelezni fogja az átadásra.⁴⁵

A Hanza úgy érezte, hogy a Hangyával való együttműködéssel önállóságát elveszíti, és hogy Wünscher részéről nincs méltányolva az elvégzett szövetkezeti munkája. Az üzleti együttműködés alapvető formái mindjobban akadoztak.

A budapesti áruvásárlásoknál (benzin, olaj, petróleum, ellátási cikkek) a hanzások azt állították, hogy nincsenek semmiféle kapcsolatban a Hangyával, és semmilyen megállapodás

⁴⁰ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1938. december 20.).

⁴¹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Olvashatatlan aláírású jelentés a Kuthy Gézával folytatott megbeszélésről (1939. február 6.).

⁴² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 20.).

⁴³ Darányi Béla (1894–1949) a földművelésügyi minisztérium miniszteri tanácsosa, a Futura vezérigazgatója.

⁴⁴ Bárányos Károly (1862–1956) a földművelésügyi minisztériumban futott be karriert. 1946–1947-ben rövid ideig földművelésügyi miniszter volt a kisgazdapárt színeiben.

⁴⁵ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Dr. Pósch önéletrajzájának címzésű levél.

sem kötelezi őket.⁴⁶ Az áruértékesítéseikből is kihagyták a Hangyát.⁴⁷ Erre a Hangya is lépett. Nagy Ferenc arra panaszkodott, hogy a Hangya a megállapodásukat megkerülve a külföldre irányuló tojáskiviteli kontingensét megemelte azzal a hivatkozással, hogy a Hanza is exportál tojásokat. Felrótta, hogy a HSZÁ-t a Magyar Tojáskiviteli Egyesülésbe még mindig nem vették fel tagnak. Ragaszkodott a Hanza önálló üzletpolitikájához és territorális jogosítványaihoz.⁴⁸

A Hanza nem titkolva konkurens lépéseket tett az árubeszerzések terén. Például a visszacsatolástól kezdve a Hanza-üzletkötők előszeretettel vásároltak bort a badacsonyi és Balaton-környéki termelőktől: „[E]gy-egy ilyen szövetkezet 8-10 igazgatósági taggal jelenik meg és nagy hangulatot keltve, egész ünneppé válik borvásárlásuk. A termelők is szívesen látják, mert a borokért is gavallérosan fizetnek.”⁴⁹

1939 márciusa ismét huzavonával és alkudozásokkal telt: a Hanza a Hangya-muharmag árát tartotta magasnak.⁵⁰ A Hangya egyébként folyamatosan figyelte a Hanza vásárlásait. Hol, mit, kitől és milyen tételben vásárolt, illetve a kedvezményeit is igyekezett feltérképezni.⁵¹

Az ideológiai polémia is folytatódott. Nagy Ferenc két órás előadást tartott 1939. március 27-én a Keresztény Nemzeti Ligában. A kérdésekre Kuthy Géza is válaszolt. Szerinte a Hanza megőrizte függetlenségét. Ha nem is nyíltan, de mindketten érzékelkeltették a Hangya-Hanza viszony feszültségeit. Wünscher levonta a következtetéseket: „[A]zt látszik igazolni, hogy még ilyen vonatkozásban is érezteti hatását az az ellenszenv, amely látszólag a Hanzánál velünk szemben uralkodik.” Elutasította a Hanza kettős beszédét: a megállapodásuk nyilvánosság előtti cáfolatát, és azt a tézist, hogy a Hangyába nem a Hanza-tagszövetkezetek,

⁴⁶ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Jelentés (1939. február 1.), Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 6.), Ásványolaj Nyilvántartási Iroda levele a Hangyának (másolat, 1939. április 5.).

⁴⁷ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes távirata Kuthy Gézának (II./6).

⁴⁸ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Feljegyzés (1939. március 31.). A Hanza 1939 áprilisában nem véletlenül kezdett tojásgyűjtő akcióba köbölküti kirendeltségén keresztül a Garam mentén. 110 községben bonyolították le, és alacsonyabb árszabással állítólag a zsidó konkurenciát is letörték. Uo. Hanza Szövetkezeti Újság, 1939. május 1. 6.

⁴⁹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Kivonat Vámosy Lajos 1939. április 2-án kelt leveléből.

⁵⁰ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Feljegyzés a Hanza Szövetkezet Nagy Ferenc igazgatójával 1939. február 4-én folytatott telefonbeszélgetésről (1939. február 6.).

⁵¹ A Hanza nem csekély mennyiségben vásárolt a Hangyától, illetve vállalataitól főleg a Hangya Ipartól. A Hanza gyufa, padlóolaj, petróleum, kristálysóda, mosószappan, kocsikenőcs, csiszolóárak, kefeárak, cipőkrém, vegyipari cikkek, illetve üveg- és kerámiaárak vásárlásaira lásd MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Jelentés (VII. 2. C., 1939. április 14.), Jelentés a Hanza központ az Fa, b és c csoportok áruinak beszerzéséről (1939. április 14.).

hanem csak a HSZÁ lépett be, illetve hogy a Hanza csak az olcsóbb árukat vásárolja a Hangyánál.⁵²

A Hanza 1939. március 30-i közgyűlése nagy vihart kavart. A 108 tag jelenlétében megtartott közgyűlés ugyan nem a tárgyalások végleges megszakításáról, hanem elhalasztásáról döntött, de ez a döntés hadüzenettel ért fel. Kuthy jelentette be a következőket: „[A] Hangya központtal kötendő megállapodás részletei még tárgyalás alatt vannak, mert a dolog természeténél fogva a gyakorlati élet tapasztalataira van szükség, hogy ezek a részletek véglegesen megállapíttassanak. A közgyűlés tudomásul veszi ezt és elhatározza, hogy a tárgysorozat 3. pontját leveszi a napirendről és nem tárgyalja.” Ugyanakkor a Hangyától való teljes jogi és szervezeti függetlenség kinyilvánítására került sor. A Hangya-üzletrészek jegyzése nem jelentette a Hanza önállóságának megszűnését; szervezetét, ellenőrzési és üzleteit, kereskedelmi, árubeszerzési, eladási, termelői és értékesítési tevékenységét nem változtatta meg. A Hangya alapszabályait, rendeleteit, a kereskedelmi üzletkötéseit is beleértve, a HSZÁ nem tartotta magára vonatkozólag érvényeseknek.⁵³

A Hanza Szövetkezeti Újság a következőképpen magyarázta a közgyűlés határozatát: „A március 30-án megtartott rendkívüli közgyűlésünk formai szempontból újabb határátkelő a Hanza életében. Ismétlem, csak formai szempontból, mert lényegében semmi sem változott a Hanza szervezetében. Sőt kihangsúlyoztuk, hogy a Hanza a jövőben sem akar más lenni, mint ami kezdettől volt: a kisemberek szövetkezeteinek szövetkezeti központja, a magyar falu igazi, önzetlen gazdasági szervezete. A jövőben sem akar a mi szövetkezeti mozgalmunk felülről jövő erőkből élösködni, hanem továbbra is alulról, a népből fakadó erkölcsi és anyagi erők kemény alapjaira akarja építeni a szebb jövőt. [...] Sajnos úgy látszik, mintha bizonyos érdekek vagy jobban mondva érdekeltségek céltudatosan azt szeretnék, ha lényegében is megváltozott volna a Hanza. Következetelen, kishitű jellemre vallott volna, ha azokat, akikkel a nehéz kisebbségi sorsban együtt nőttünk, fejlődünk, az önállóság feladásával cserbenhagytuk volna. Mindenki megérthette tehát, hogy a rendkívüli közgyűlésen és az azt megelőző értekezleten valamennyi szövetkezeti kiküldött kivétel nélkül miért szólalt fel a Hanza további függetlenségéért, önállóságáért.”⁵⁴

A Hanza-vezetőség a közgyűléssel a Hangya irányába az egységes akaratot, autonóm jogállását, hálózata feletti ellenőrzési-felügyeleti jogait és az eddigi szövetkezetpolitikai

⁵² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Ismeretlen Hangya-tisztviselő jelentése az Egyesült Nemzeti Keresztény Ligában f. hó 27-én tartott Hanza-féle előadásról (1939. március 29.), Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. március 29.).

⁵³ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Jegyzőkönyv a Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta, 1939. március hó 30-án délelőtti 10 órakor Galántán a Katolikus kör helyiségében megtartott rendkívüli közgyűlésről.

⁵⁴ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Hanza Szövetkezeti Újság, 1939. május 1. 6.

irányvonal helyességét demonstrálta. A Hangyával kötött 1938 végi megállapodás, melyet a források tükrében a Hanza sértett meg, írott malaszt maradt. A Hangya nem delegálhatta képviselőit a Hanza igazgatóságába és felügyelőbizottságába, bár a Hanza a komáromi cégbíróságnak bejelentette négy Hangya-tisztviselő megválasztását. Erről azonban hivatalosan Wünscher nem tudott semmit.⁵⁵ Kuthyék tehát taktikáztak. Felismerték, hogy többet nyerhetnek, ha nem rendelődnek alá a Hangyának.

Kenyértörésre sor került. A Hangya az 1939. május 31-i közgyűlésén határozott a közeledés felfüggesztéséről.

Az egységes Hanza-tömb azonban, amit kifelé kommunikáltak, nem létezett, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogyan mutatták. A közgyűlés elsőre határozatképtelen volt. A 953 tagból csupán 108 jelent meg, de az alapszabályok értelmében másodszorra már határozatképesnek bizonyult. A nyilvánosságnak szánt kommunikék nem tartalmazták a közgyűlés valódi lefolyását. Erről – egy belső jelentésben – az úgy látszik ellenzékben található tergenyei és nagypeszeki fogyasztási szövetkezetek vezetői számoltak be a Hangyának. Eszerint Kuthy csak az áruszállítással kapcsolatos megállapodásról tájékoztatta a tagokat. Állítása szerint ez a megállapodás lehetővé teszi azt is, hogy a Hanza, ha képes, más cégektől olcsóbban árukhoz juthat. A közgyűlés „helyesléssel” jóváhagyta a megállapodást a Hangyával (a szöveggörnyezetből világos, hogy ez csak egy része lehetett az általános megállapodásnak). Utána élénk vita kerekedett az áruügyekben, melyeken a farnadi és kéméendi szövetkezetek képviselői is felszólaltak. Kuthy azonban már nem várta meg a vita végét. A résztvevők között Nagy Ferenc igyekezett „csendet teremteni.”

A tergenyeiek és nagypeszekiek ezután meglepetéssel olvasták a közgyűlésről szóló cikket a Hanza Szövetkezeti Újságban, mely a Hangyával kötendő megállapodást elutasította.⁵⁶

A Hangya megpróbálta megbontani a Hangya hálózatának egységét. Szövetkezetalapításokkal kísérletezett Léván és Párkányban.⁵⁷ Ezenkívül az elégedetlenekre épített. A gútai szövetkezetek (fogyasztási és hitelszövetkezet) vezetői ilyenek voltak. Itt szemben a tergenyei esettel, nem az árubeszerzés, hanem ideológiai-politikai okok merültek

⁵⁵ A Hanza Wettstein Andrást és Barabás Gábort az igazgatóságba, Ferenczy Gyulát és Parakovits Ferencet a felügyelőbizottságba nevezte ki. Erről azonban sem az érintetteket, sem a Hangya igazgatóságot nem tájékoztatta. Kuthyék ezeket a kinevezéseket a sajtóban nem publikálták. MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. Tekintetes Kir. Törvényszéknek, mint Cégbíróságnak, Komárom, bejelentése [...] a Hanza Központi Szövetkezet ügyében a fentiek tárgyában (1939. július 29.).

⁵⁶ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Snirer Kálmán és Szappanyos Eráz levele a Hangya igazgatóságának (1939. május 9.).

⁵⁷ MNL OL, 28. cs. 229. t. Hanza Szövetkezeti Újság (1939. február 1. 1.).

fel. Bognár Gergely kanonok a fogyasztási szövetkezet elnöke politikai aggályokat fogalmazott meg a Hanzával szemben.

A gútaiak 1939. július 9-i közgyűlésén részt vett a Hanza három kirendelt tisztviselője, melyek közül az egyik úgy fogalmazott, hogy a magyar kormány nagyon keveset tesz a zsidó „uralom” megszüntetéséért, és hogy „Csonkamagyarország a zsidók kezében van.” A kanonok ezt nyílas szónaklatnak tartotta, mely a kormánytámogató felvidéki párt kurzusa ellen irányult. A Hanzából való kilépésről az 1939. július 16-i együttes igazgatósági és felügyelőbizottsági ülésnek kellett volna döntenie.

Hangsúlyozandó, hogy a gútai piac a Hangya szempontjából felettebb érdekes volt. A fogyasztási szövetkezet évenkénti 68 ezer pengő forgalmát – felmérve a község lakosságát és erőforrásait – reálisnak látták 200 ezerre emelni. Emellett a kanonok a gabonabizomány ügyében kérte a Hangya támogatását, hogy azt ne a Futura és a járási főszolgabíró által támogatott helyi, de „a községben nem szimpatikus” Schulteis Rezső kapja, hanem a hitelszövetkezet, illetve annak nevében Tóth János gazdálkodó.⁵⁸

Ellenben nem beszélhetünk monolit Hanza tagszövetkezeti véleményről, sőt néhány felvidéki szövetkezet a Hanza és a Hangya konkurenciaharcának a közepén találta magát. Némelyik, mint például az Alsó-Garam menti, 1906-ban alakult Tergenyei Fogyasztási Szövetkezet önállóan működött. A tergenyei szövetkezet esete példát szolgáltat a Hanza inkább kétségbeesettnek, mint átgondoltnak tűnő akciójára, mellyel a hálózatát próbálta a helyiek szerint erőszakosan kiterjeszteni.

Snirer Kálmán szövetkezeti elnök szerint a tergenyeiek mindig is laza üzleti összeköttetésben álltak a Hanzával. Mind Hangya, mind Hanza üzletrészeket jegyeztek. A Hanza áruszolgáltatásával minden bizonnyal a határváltozást követő átmeneti ellátási zavarok miatt, nem voltak megelégedve. Egyrészt az árucikkek minőségével volt gondjuk, másrészt a megrendelt Hangya-szállítmányokat Galántán keresztül számolták el. Ez költségtöbbletet okozott nekik, mert ahogy a Hangya szállítójegyzékeiből megállapították, a Hanza magasabb árszabással dolgozott. Nehezményezték a Hanza oktrojált hangvételi felszólítását is a hozzá való csatlakozásról.

A tergenyei szövetkezet nemcsak ezek miatt kérvényezte felvételét a Hangya kötelékébe. Már tapasztalták a két szövetkezeti központ közötti feszültségeket, és számoltak a Hanza megszűnésével. A Budapesthez való gravitálás érve azonban gyenge lábakon állt. Galánta és Budapest Tergenyéről nagyjából egyforma távolságra van.⁵⁹

⁵⁸ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Marton Imre jelentése (1939. július 14.).

⁵⁹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Snirer Kálmán levele a Hangya elnökének (1939. április 30.).

A tergenyeiek a szintén Hangya felé tájékozódó zselíziektől szereztek információkat. A Zselízi Fogyasztási Szövetkezettől kikérték a Hangya-alapszabályzatot, melyet kedvezőbbnek láttak mint a Hanzáét.⁶⁰

1939 májusában a Hanza gazdasági pozícióinak a megerősítésére került sor, de valójában egy régebbtől datálható terv szökött szárba. Nagy Ferenc a mezőgazdasági terményértékesítés fejlesztését, melyhez külön szervezetre volt szükség, már 1935-ben felvetette. A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet megalakításáról az 1939. június 17-i közgyűlés döntött. A szövetkezet 1939. január 1-jétől működött.⁶¹

Kuthy Géza az új, szakosodott és a Hanzát erősítő szervezet létrehozásáról értesítette Wünschert, aki hűvös tartózkodással vette tudomásul a tényeket, de némelyik Hanza-tisztviselő Hangya-ellenes nyilatkozatára ismételten felhívta a figyelmet. Kuthy biztosította Wünschert, hogy „a legszigorúbb következmények terhe alatt” megtiltotta, hogy „bárki a Hangyáról, bármi formában véleményt nyilvánítson, nyilatkozatot tegyen.” Ismételten kinyilvánította az együttműködés fontosságát, de ez az eléggé elhidegült viszony fényében őszintének nem volt mondható.⁶²

Wünscher válaszában jelezte, hogy a Hangyát sértő kijelentésekről tájékoztatta Somssich Gyulát. Az együttműködésről azonban szkeptikusan nyilatkozott. Annak ellenére, hogy a Hangya jóváhagyta a megállapodást, a Hanza annak közgyűlési elfogadását húzta-halasztotta, majd elvetette. Erről hivatalosan a Hangyát nem is tájékoztatták. A Hanza Hangyát lejárató retorikájáról pedig az egyik kormánytagtól is értesült. A kapcsolatok a mélyponton voltak.⁶³

Úgy látszik, hogy a Hanza Hangyával szembeni tartózkodó, kimért – Budapestről nézve „szeparatista” – magatartásában nemcsak védekező elemeket találhatunk. A támadásra, lejáratásra utaló jeleket is észrevehetünk. Ezek sajtócikkekben, nyilvános és nem nyilvános megnyilatkozásokban érhetők tetten. A Hanza vezetősége nem gondolta, hogy a Hangyával

⁶⁰ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Weisz Károly könyvelő levele a Hangyának (1939. április 12.).

⁶¹ A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet gazdasági tevékenységére és osztályaira lásd PUKKAI László: *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Madách-Posonium, Pozsony/ Bratislava, 1994. 71–75. A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet termények, termékek és háziipari áruk értékesítésére, feldolgozására és raktározására törekedett. A mezőgazdasági termelés alapvető szükségleteit (vetőmag, műtrágya, takarmány, gépek, szerszámok, tüzelő- és világítóanyagok) vásárolta és tagjainak olcsóbban adta el. Szövetkezeti földbérlet csoportokat alapíthatott kisbérletek megvalósítása céljából. Raktárakat, vállalatokat hozhatott létre és mezőgazdasági terményeket feldolgozó üzemeket létesíthetett. MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Hanza Szövetkezeti Újság, 1939. május 15. 1–2., Alapítási tervzet, Hanza Szövetkezeti Újság, 1939. június 1. 3.

⁶² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Kuthy Géza levele Wünschert Frigyesnek (1939. május 12.).

⁶³ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünschert Frigyes levelei Somssich Gyulának és Kuthy Gézának (1939. május 16. és május 17.).

szemben alárendelt szerepet játszana a magyar szövetkezeti rendszerben. Ez pedig a Hangya vezérének, Wünscher Frigyesnek nem tetszett.

A Hangya-Hanza „hidegháború”

Wünscher szempontjából, a nézeteltérések ellenére, tárgyalópartnerként csak Kuthy Géza jöhetett számításba. Nagy Ferenc személye nem. Nagy a Hangya díszközgyűlése után – lehet, hogy valamilyen okból személyes sértettség miatt – tiltakozott a kitüntetése ellen, amit Wünscher nem felejtett el. Szerinte Nagy nem értékelte sem ezt a gesztust, sem az igazgatósági pozícióját a Hangyánál. Súlyosan vagy súlyosabban eshetett a latba, hogy Nagy Ferenc a Hanza független üzletpolitikájának a vezetője, meghatározó egyénisége volt.⁶⁴

Wünscher tehát Nagyot ellenfélként tartotta számon. Hogy szövetkezeti múltját, előéletét jobban megismerje, 1939 júniusában Heczey Pál magánnyomozó irodáját bízta meg az információgyűjtéssel. A további források, nyomozati beszámolók egyértelműen bizonyítják, hogy Wünscher célja Nagy kompromittálása és félreállítása volt, amivel a Hanzát akarta meggyengíteni, illetve olyan helyzetet akart teremteni, melyben az önfejű galántaiakat rábírhatja a csatlakozásra.⁶⁵

Az első, magánnyomozó irodától származó jelentés azonban Wünscherék számára meglepő lehetett. A kiküldött nyomozó, Radnai György – az informátor(ok) hatására? – egy pozitív, szorgos szövetkezeti szervezőmunkát végző és a szlovákiai magyarság érdekében dolgozó Nagy-képet közvetített.⁶⁶ Minden bizonnyal Wünscher ezzel elégedetlen lehetett. Új vizsgálatot indított, melyhez a mátyusföldi csendőri állomány asszisztált. Nagyot megfigyelés alatt tartották. Újabb, immár előéletének, családi és anyagi hátterének, első világháború alatti orosz hadifogságának, Szlovákiába való utazásainak, a szlovák szövetkezeti vezetőkkel fenntartott kapcsolatainak, üzletkötéseinek és régebbi kijelentéseinek új, megkonstruált kontextusba való beemelése került sor (Wünscher ezzel az ügyel Ferenczy Gyulát⁶⁷ és Bartoss Ignácot bízta meg).

Nagy gyanús lett. 1938 előtt állítólag csehszlovák agrárpárti és komoly prágai kapcsolatokkal rendelkezett. A Hanzát mégha külsőleg a magyar kiskgazdatársadalom tartotta is fenn, de alattomos módon a csehszlovák agrártőke gründolta. Nagy egyszerűen egy

⁶⁴ Pukkai László tévesen értelmezi Kuthy Géza Hangyához való viszonyulását. Szerinte Kuthy az egyesülés feltétlen híve volt. A feltárt források ennek ellenkezőjét bizonyítják. Vö. PUKKAI 1994: 86.

⁶⁵ Pukkai sematikusan, hiányosan és a forrásokat elégtelenül értelmezve mutatja be a Nagy elleni nyomozás lefolyását és mozgatórugóit. PUKKAI 1994: 85–86.

⁶⁶ A nyomozói jelentés azonban elfogultan és leegyszerűsítve – természetesen a Hangya Nagyról alkotott véleményéhez is alkalmazkodva – értékeli Nagy karrierjét. MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Heczey Pál magánnyomozó irodájának jelentése a Hangya igazgatóságának (1939. június 13.).

⁶⁷ Ferenczy Gyula ügyvezető igazgató és az ellenőrzési osztály vezetője volt.

beépített, magyarellenos ügynökké vált. A jelentések azonban a két világháború alatt, a szlovák–magyar szövetkezeti kapcsolatok terén játszott szerepét azonban túlhangsúlyozták.⁶⁸

A két eltérő szellemiségű szövetkezeti központ kapcsolatai 1939 nyarán érték el a mélypontjukat. Az 1938-as megállapodás alapján kialakult közös befektetések is megfeneklettek. Egy érsekújvári eset is ezt bonyonyítja.

Az érsekújvári Paprikamalom Szövetkezet a két központ alapítása volt. A szövetkezet cseh tulajdonosai az első bécsi döntést követően eltávoztak, illetve nem kaptak iparendélyt. Az érsekújvári magyar gazdák malomszövetkezetté alakították át, de kellő számú üzletrészt és forgótőkét nem tudtak biztosítani, így került sor a Hangya és a Hanza befektetésére. A Hanza részéről Kuthyt és Nagyot választották be a paprikamalom igazgatóságába. Kezdetben gond nélkül részt vettek az üléseken. Az 1939. június 28-i ülésen döntés született az üzletrészek befizetéséről 15-15 ezer pengőben. A Hangya befizette, a Hanza többszöri sürgetés ellenére sem, sőt a felszólító levelekre nem is válaszolt. A július 28-i igazgatósági ülésen Kuthy bejelentette, hogy a Hanza képviselői „felfüggesztik működésüket mindaddig, amíg a minisztériumokhoz a Hangya által benyújtott iratot le nem tárgyalják.”⁶⁹

A Hangya ugyanis 1939 augusztusában tájékoztatta a minisztériumokat a kialakult helyzetről és a Hanza hajthatatlanságáról. A feszültségek és a patthelyzet feloldása érdekében kormányzati presszióban bízott. A Hanza ezért várt ki.

Wünscher szövetkezetfelfogását és Hanza-értelmezését jól mutatja az Új Magyarországon 1939. augusztus 27-én megjelent, Oláh György főszerkesztőnek Hanzát támogató-elismerő, a Hangya-Hanza viszonyt taglaló cikkére, illetve nyílt levelére adott válasz. Oláh Györgynek magánlevélként küldte el a maga és a Hangya-igazgatóság véleményét, mert igazgatósági engedélyt nem kapott a közzétételére (magyarán a Hangya nem akart további nyilvánosságot az ügynek, melyet belügyként kezelt). Wünscher öt tételben foglalta össze nem publikus véleményét, melynek azonban „a sajtón kívül bármilyen érdeklődővel való közzététel ellen” nem emelt kifogást.

Először a vágfarkasdi példát hozta fel, melyet Oláh említett, de egészen más összefüggésekbe helyezte. Wünscher Anda Károlyt⁷⁰ már – állítása szerint 1935. május 29-én

⁶⁸ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Ferenczy Gyula levele Wünscher Frigyesnek (1939. június 30.), Bartoss Ignác jelentése (1939. június 23.).

⁶⁹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Érsekújvári Paprikamalom Szövetkezet a Hangya és Hanza közös alapítása (1939. augusztus 31.).

⁷⁰ Anda Károly (1875 – ?) asztalos, gazdálkodó Vágfarkasdon. A helyi fogyasztási szövetkezet létrehozásában vett részt 1908-ban. Először könyvelő volt, majd 1914-től a szövetkezet elnöke lett. 1920-ban többekkel együtt a helyi malom létesítője. A vágfarkasdi kisgazdapárt egyik szervezője. A Magyar Nemzeti Párt községi és járási képviselője, a helyi református egyházközség presbitere. Szeghalmy Gyula: *Felvidék. Magyar Városok Monográfiája* Kiadóhivatala, Budapest, 1940. 215.

meglátogatta – és naplóbejegyzésében elismerőleg szólt a vágfarkasdiak szövetségi teljesítményéről. Ezt a véleményét, mely en bloc a Hanzára is értett, fenntartotta.

Fontos, és a Wünscher Hanza-recepciójának egyik támpillére, hogy csak részben értett egyet Oláh azon megállapításával, hogy a Hanza sikerét, illetve a tagszövetségek prosperitását nem az ún. nadrágos emberekből szerveződő vezetőségek, hanem a szövetségek többségében kiskapós vezetései alapozták meg. Szerinte éppen a széles körű társadalmi összefogás, melyben a kiskapósok együttműködnek a tanítókkal, papokkal, jegyzőkkel, vezethet sikerre.

Hangsúlyos témaként merült fel a decentralizáció. A cikk ennek „üdvös voltát” hangsúlyozta. Wünscher óvatosan fogalmazott, és a központosítás előnyeit emelte ki. Szerinte a nagyobb mennyiségű áruk beszerzését és értékesítését központosítva lehet hatékonyan szervezni és irányítani. Több szövetségi központ egy-egy szövetségi szegmensben egymást gyengítheti, tartalékaikat kölcsönösen kioltják, és a kartelleket kialakító nagykereskedelemmel és iparral, vagy éppen a külföldi eladókkal és vevőkkel szemben lemaradnak, nem lesznek versenyképesek. Válságos időkben pedig nagyon fontos jelentőségűnek tartotta „az egységes szellemi irányítást.” A központból irányított ellenőrzések jobban kiszűrhetik a visszaéléseket és a hibás gazdálkodást csíráiban elfojthatják. Persze a szövetségek autonómiájának megőrzését is fontosnak tartotta, de eszmefuttatásának végkicsengése az volt, hogy csak a központosított kereteken belüli, kijelölt mezőkben érvényesíthetők az autonóm jogok.

Wünscher és a többi Hangya-vezető szemléletének másik jellemző vonását alkotta a Hangya-szervezet 1918 előtti múltja is, és annak fényében a küldetéséről alkotott kép. Nem értett egyet azzal a véleménnyel, hogy a Hanza-szövetségek és a magyarországi Hangya tagszövetségeinek elmúlt két évtizednyi fejlődése összehasonlítható. Eltérő társadalmi és gazdasági környezetben fejlődtek, miközben a csehszlovák éra magyar fogyasztási szövetségei, melyek azért kedvezőbb gazdasági körülmények között működhettek, mint a magyarországiak, mind a Hangyából sarjadtak ki. A Hanza – ezt Wünscher ne mondta ki nyíltan – intermezzónak, alkalmazkodásnak tekinthető a csehszlovák viszonyokhoz, és teljesen logikus az egészséges gyökerekhez, az anyaközpontozóhoz való visszatérés. Kisebbítette a szlovákiai magyar szövetségi önszerveződés jelentőségét, kiemelve a trianoni magyar területen folytatott szövetségi harc jelentőségét „egy tőlünk idegen [értsd zsidó – a szerző megjegyzése] kereskedelemmel” szemben, miközben a gazdasági válságok sorozataival is meg kellett küzdeniük, mely „hasznát a cseh megszállt területen sohasem láttak.” Wünscher ellentmondásosan állította: „Ezzel azonban nem kicsinyítem le a cseh megszállt területen

végzett munkát, hanem csak egyformán akarok igazságos lenni a különböző területen élő, lelkükben értékes, magyar falusi rétegekkel szemben.”

Wünscher az eszmei mondanivalót követően tért rá a konkrétumokra, a Hangya-Hanza viszony töréspontjaira. Állította, hogy a Hangya mindjárt a felvidéki területek visszacsatolásakor különböző módokon támogatta a Hanzát: díjtalanul hét Hanza-ellenőrnek tanfolyamot szerveztek Budapesten, ingyenesen bocsátottak nyomtatványokat és adminisztratív eszközöket a galántaiak részére, árukkal segítették a Hanza-szövetkezeteket, és cég- és italmérési ügyekben szintén díjtalanul „és a legnagyobb baráti készséggel” támogatták a Hanzát.

Wünscher tagadta azokat a vádakát, hogy a Hangya valamiféle tervet szövögetett volna a HSZÁ bekebelezésére, „az ottani dolgozók elkedvetlenítésére”, és egy presztízsharc folytatására. Sőt, állítása szerint „teljes megállapodás” született a két központ között, amit a HSZÁ végig tagadott.

Wünscher sokmindent sérelmezett. Kommunikációhiányt, Kuthy és Nagy pozícióőrző különvéleményét szövetkezeti kérdésekben, Kuthy deklaratív távolmaradását a Hangya igazgatóság üléseiről.

Záróakkorként Wünscher úgy fogalmazott, hogy a Hangya megvárja a Hanza véleményének a megváltozását. Tehát kompromisszumokra nem volt hajlandó.⁷¹

A mindjobban növekvő feszültséget és a kölcsönös támadásokat a kormányzat is tapasztalta, ezért megbékélésre szólította fel a feleket: „[A] kereskedelmi miniszter úr rendelete értelmében a Hangya és a Hanza közötti differenciákat tovább tárgyalni nem engedi. Elvárja mind a két szövetkezettől, hogy barátságos és békés szövetkezeti működést fognak folytatni.” A Hanza jelezte, hogy reagálni fog a Hangyának a minisztériumokhoz 1939. július 14-én benyújtott beadványaira a két szövetkezeti központ együtt nem működéséről. A kereskedelemügyi miniszter felszólította a Hangyát, hogy tartsa tiszteletben a Hanza területét és fordítva. Mindketten szüntessék be a szövetkezetalapításokat, és ha folyamatban van ilyen, azt szüneteltessék. Ez nem érintette a Hangya országos megbízásait. A Hangya kötelezte magát, hogy a minisztérium ajánlatát átmenetileg 1939 szeptember közepéig tartja fenn.⁷²

A helyzet azonban nem változott, modus vivendi nem sikerült elérni.⁷³ Talán a Hanzának kellett válaszlépésre gondolnia, mert Kuthy levélben kért audienciát Wünschernél,

⁷¹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Oláh Györgynek (1939. szeptember 4.).

⁷² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Pro memoria (1939. augusztus 5.).

⁷³ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. A földművelésügyi államtitkár levele Wünscher Frigyesnek (1941. május 9.), Igazgatósági ülésbe című fogalmazvány.

és 1939 december végén is találkozót sürgetett.⁷⁴ A Hanza jelképes gesztusként a Kereskedelmi- és Földművelésügyi Minisztérium tisztviselőit már korábban beválasztotta az igazgatóságába.⁷⁵

1940–1941 mintha a hallgatás évei lennének a két szövetkezeti központ kapcsolatában. Az újabb kapcsolatfelvételre csak 1940. október 11-én került sor Kuthy és Wünscher között. Kuthy a helyzet rendezése miatt kereste fel Wünschert. Megegyezték, hogy újra rögzítik az együttműködés alapelveit, nehogy újabb félreértésekre kerüljön sor. Wünscher ismét nehezményezte a Hanza Szövetkezeti Újságban megjelent Hangyát sértő cikkeket. Kuthy megígérte, intézkedéseket tesz, hogy ez ne ismétlődjön meg. A Hanza „viselkedését” figyelemmel kísérhette a kormányzat is, mert Wünscher mindjárt írásbeli jelentést tett Kacsóh Bálint kereskedelem- és közlekedésügyi államtitkárnak.⁷⁶

A Hanza 1942-ben decentralizációs politikájának megfelelően egy tervezetet juttatott el a Hangyának. A szövetkezetek legális voltát és tevékenységüket ellenőriztették volna. A mindjobban szaporodó álszövetkezetek kiszűrése volt fontos, melyek nemcsak hogy anyagi károkat okoztak, de a szövetkezeti eszmét is lejáratták. Javaslatuk az egész magyarországi szövetkezeti felépítményt érintette volna, és gyakorlatilag egy új szövetkezeti törvény meghozatalát sürgette. A Hangya szempontjából egy új szövetkezeti központ létrehozása nem jöhetett szóba, az annyira hangsúlyozott költségigényesség miatt sem. Szerinte elvileg a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének kiépítésével lehetett volna ezt elérni, persze a Hangya pozíciók megtartása mellett.⁷⁷ A Hangya egy ilyen decentralizációval, és egyben új centralizálással, melynek a kezdeményezője éppen konkurense, a Hanza lett volna, nem érthetett egyet.

A Földművelésügyi Minisztérium úgy látszik, hogy végül kénytelen volt meghallgatni a Hanza-érveket, de elég későn, 1942 májusában. Kuthy és Nagy, a minisztérium Galántára és a régióba kirendelt képviselőjét, Szeibert Jánost tájékoztatta a Hanza elképzeléseiről, melyek a magyar szövetkezeti rendszer reformját – egyben a Hanza erőteljes piaci jelenlétét – célozták meg. Egy szövetkezeti csúcsszervezetet, az Országos Központi Szövetséget hozták volna létre, melynek csak olyan szövetkezeti központ lehetett volna a tagja, melynek legalább

⁷⁴ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. november 30.), Kuthy Géza levele Wünscher Frigyesnek (1939. december 20.).

⁷⁵ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Vezérigazgató Úr Öméltóságának tudomásulvételére megszólítású levél (1939. október 18.). Ebben az összefüggésben kell értelmezni Weis István miniszteri osztályfőnök cikkét a Hanza Szövetkezeti Újságban, melyben a felvidéki és a csonkamagyarországi szellem összehangolódására, az átmeneti társadalmi és gazdaság különbözőségeik leküzdésére szólított fel. Uo. Hanza Szövetkezeti Újság, 1939. november 1. 5.

⁷⁶ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Javaslat a 3. ponthoz.

⁷⁷ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Ismeretlen levele Pósch Dezsőnek (1942. április 11.).

száz tagszövetkezete volt. Ez érdekképviselői és ellenőrző szerv lett volna, egyben a hadigazdálkodáshoz alkalmazkodva az árubeszerzést, illetve elosztást is irányíthatta.

Kuthyék alaposan kidolgozott és a csehszlovák korszakban bevált tapasztalataikra, módszereikre, szervezeti megoldásokra támaszkodó javaslatot tettek le az asztalra. A mezőgazdasági, szeszőző szövetkezetek problémáit, az Országos Központi Hitelszövetkezet kamat- és betétpolitikáját, a Hanza Hitelszövetkezet helyzetét is tartalmazó tervük öt pilléren nyugodott:

1. „[A] vidéki szövetkezeti körzeteket és központokat megszerveznék, a jelenlegi erős központosítás helyett,
2. [A] fogyasztási, termelő, értékesítő és hitelszövetkezetek közötti szoros kapcsolatot megteremtenék.
3. [A] hitel és betéti politika eddigi rendszerét megváltoztatnák,
4. [A] szövetkezeti felügyelő, ellenőrző, érdekvédelmi központot megszerveznék [...],
5. [A] szövetkezeti bankhálózatot megszerveznék.”⁷⁸

A feszültségek hosszú ideig még 1941–1943-ban is megmaradhattak. Egy zártkörű vacsoratalálkozóra 1942. október 10-én került sor a patinás Vadászkürt Szálló zöld szobájában. A találkozón Kuthy Géza, Wünscher Frigyes, Pósch Dezső, Gorondi-Novák Andor,⁷⁹ Kelecsényi Miklós⁸⁰ és Bárányos Károly vett részt.⁸¹ A tárgyalás lefolyásáról és eredményéről nem maradt fenn feljegyzés.

Kuthy Géza 1943. február 22-én tárgyalta a Hangyával egy közös budapesti iroda létesítéséről. A Hangya a szövetkezeti együttműködésre hajlandó volt, de konkrét javaslatokat várt. Egy új, a Hangya-központon kívül létesülő irodát (központot?) nem támogathatott. Kieépítése költségigényesnek tűnt és a kormány sem állt volna mellette.⁸²

*

A fennen hangoztatott anyaközpont képe mögött az erősebb, kormányzatilag támogatott Hangya volt. A felvidéki, majd észak-erdélyi területek szövetkezeti központosítását, érdekei kiterjesztését és piacbővítést tervezett megvalósítani. A visszatértek szemében erőszakosnak tűnt. Apparátusával, médiaháttérével bizonyos fokig félelmet is

⁷⁸ MNL OL, Z 791, 28. cs. 229. t. A galántai „Hanza” szövetkezetek javaslatai és kívánalmai (1942. május 18.).

⁷⁹ Miniszteri tanácsos volt.

⁸⁰ Földművelésügyi miniszteri titkár volt.

⁸¹ MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Bárány Károlynak (1942. november 5.).

⁸² MNL OL, Z 1396, 5. cs. 79. t. Ismeretlen levele Kuthy Gézának (1943. november 25.).

keltett. A „megtért gyermek”, a Hanza azonban már nem volt fiatalkorú. Több mint egy évtized kisebbségi tapasztalata és az 1930-as évek második felére kialakított, Csehszlovákiában elismert anyagi bázisa, és a mégha korlátozottan is, de szilárd jogkörökkel rendelkezett. Pozsony a két világháború között végülis tiszteletben tartott ezt a decentralizált struktúrát.

Másik fontos momentum volt a kisebbségi környezetben kialakult, szociálisan érzékeny, lokalitásokra épülő Hanza-identitás, mely 1938 őszétől egy más minőségű anyaországi mentalitással találkozott. A Hanzának sikerült megőriznie tagszövetkezeteit a Hangya terjeszkedésével szemben, sőt a mezőgazdasági terményfeldolgozás, árubeszerzés és értékesítés terén megszilárdította pozícióit. A csehszlovák korszakhoz képest azonban a 401 községre kiterjedő, korábban a Hanza tőkeközpontjaként alapított Hanza Hitelszövetkezetet 1939-ben elveszítette. A hitelszövetkezet az Országos Központi Hitelszövetkezethez volt kénytelen csatlakozni, bár formálisan a Hanza szervezetéhez is tartozott.⁸³

⁸³ MNL OL, Z 149, 17. cs. 14. t. Hanza Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Alapszabályai. Uo., Z 791, 28. cs. 229. t. A galántai „Hanza” szövetkezetek javaslatai és kívánalmai (1942. május 18.).